

บทบาทของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบวรราชปรมังขม ในตำแหน่งสมุหนายก
(พ.ศ. 2421 - พ.ศ. 2429)

สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบวรราชปรมังขม ทรงรักษาการในตำแหน่งสมุหนายก แทนเจ้าพระยาภูธราภัย (นุช มุณเฑียรคนพันธ์) ซึ่งป่วยหนักไม่สามารถบริหารงานในหน้าที่นี้เป็นเวลาหลายเดือน เมื่อเจ้าพระยาภูธราภัย ถึงแก่อสัญกรรมในปีพ.ศ. 2421 รัชกาลที่ 5 ได้ปรึกษากับเสนาบดีท่านอื่นๆรวมทั้งสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เห็นว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบวรราชปรมังขม เหมาะสมที่จะดำรงตำแหน่งนี้เพราะ ทรงมีความอุทิศสละ ซื่อตรงและเป็นพระญาติผู้ใหญ่ที่รัชกาลที่ 5 ทรงไว้วางพระทัย อีกทั้งทรงเคยรับราชการในตำแหน่งที่สำคัญมาก่อน ทั้งได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นและในระหว่างที่ทรงดำรงตำแหน่งสมุหนายกทรงมีบทบาทในการปกครองหัวเมืองซึ่งอาจแบ่ง ออกได้ดังนี้

การแก้ไขปัญหาการปกครองภายในพระราชอาณาเขต

บรรดาหัวเมืองภายในพระราชอาณาเขตที่ขึ้นตรงต่อสมุหนายกได้แก่ หัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งหมด เรื่อยลงมาจนถึงหัวเมืองในภาคกลาง ซึ่งแต่เดิมยังไม่มีการจัดระเบียบการปกครองที่ดีพอ เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบวรราชปรมังขม เข้ามารับผิดชอบในหน้าที่นี้ ได้ทรงแก้ไขปัญหการปกครองหัวเมืองที่สำคัญ คือ

- ก. การปรับปรุงการสื่อสาร
- ข. การปราบปรามโจรผู้ร้าย
- ค. การปรับปรุงการศาล

พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย, ฉบับที่ 93, อังถึงใน รัชกาลที่ 5 สุทธิสงคราม
สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบวรราชปรมังขม. ภาคต้น หน้า 121.

ก. การปรับปรุงการสื่อสาร

เนื่องจากการปกครองหัวเมืองต่าง ๆ ของประเทศมีอุปสรรคในเรื่องการคมนาคมไม่สะดวกและมีหัวเมืองอีกมากมายที่อยู่ห่างไกลกรุงเทพฯ ด้วยเหตุนี้การส่งงานจากกรุงเทพฯ ไปยังหัวเมือง และจากหัวเมืองมายังกรุงเทพฯ ก็ค่อนข้างจะลำบาก อีกประการหนึ่งยังมีข้าราชการเป็นจำนวนมากที่ขาดความรู้ในเรื่องสื่อสารอันเป็นสาเหตุให้เกิดความเสียหายในการปฏิบัติงานได้ ฉะนั้นระองค์ได้ออกทางแก้ไขปัญหานี้โดยส่งให้เจ้าเมืองต่าง ๆ จัดส่งเจ้าหน้าที่เข้ามารับแจ้งวิธีการติดต่องานราชการ เพื่อให้ข้าราชการเหล่านั้นมีความรู้ในเรื่องการสื่อสารเช่นเกี่ยวกับหนังสือไปรษณีย์¹

วิธีการแก้ปัญหาข้างต้นนี้ แสดงว่าระองค์ตระหนักถึงความจำเป็นที่ต้องปรับปรุงระบบการติดต่องานของเจ้าพนักงานตามหัวเมืองตลอดจนทั่วทุกตุลาการให้มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องการติดต่อสื่อสาร เพื่อให้งานของราชการดำเนินไปอย่างสะดวกและรวดเร็วยิ่งขึ้น อีกทั้งยังมีส่วนช่วยให้ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ กับหัวเมืองต่าง ๆ ใกล้เคียงกันมากขึ้น และยังส่งผลให้ระองค์ปกครองหัวเมืองต่าง ๆ ได้โดยทั่วถึง อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏหลักฐานว่า ระองค์ประสบความสำเร็จในการแก้ไขข้อบกพร่องครั้งนั้นหรือไม่ อาจกล่าวได้ว่าวิธีการปรับปรุงระบบการติดต่องานราชการเช่นนี้ ได้แสดงให้เห็นบทบาทของระองค์ที่พยายามสร้างสรรค์ความเจริญให้หัวเมืองต่าง ๆ โดยทรงนำระบบไปรษณีย์ซึ่งเป็นวิธีการสมัยใหม่ เข้ามารับพัฒนาระบบการทำงานของหัวเมือง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะทรงเป็นผู้นิยมโลกทัศน์กว้างมองการณ์ไกล จึงทรงรู้จักประยุกต์วิชาการนี้มาใช้ในการบริหารงานหัวเมือง

¹ ทจข.ร.5 ม.2.12 ก/2, ในบอกเมืองระเซียงเทรวา จ.ศ.1244 (พ.ศ.2425)

ข. การปราบปรามโจรผู้ร้าย

ปัญหาเรื่องโจรผู้ร้ายที่เกิดขึ้นในหัวเมืองต่าง ๆ มีมากมายและได้กลายเป็นปัญหาสำคัญที่มีผลกระทบต่อความมั่นคงของประเทศได้ ทั้งนี้เพราะรัฐบาลจำเป็นต้องอาศัยกำลังคนและผลประโยชน์บางส่วนจากหัวเมืองต่าง ๆ คอยเหตุนี้ ความเดือดร้อนในคานาโจรผู้ร้ายจึงกลายเป็นปัญหาที่สำคัญที่สมเด็จพระยามหามาดา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ต้องพยายามหาทางแก้ไขจึงเห็นได้จากคดีตัวอย่างที่เกิดขึ้นตามเมืองต่าง ๆ ดังนี้คือ ในเมืองกรุง เกาญราย ได้ทำการวิงวาทขอหนาสมเด็จพระยามหามาดา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ แลสามารถจับกุมตัวผู้ร้ายได้ จึงมีรับสั่งให้ส่งโทษโยนนำตัวไปเขี่ยน 60 ที แล้วส่งตัวไปจำคุก¹

สำหรับคดีนี้ เปรียบเสมือนการดองคองเหา เพราะมีรายอาชญากรรมกระทำการต่อหน้าพระพักตร์ ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งสมุหนายกและมีหน้าที่โดยตรงในการปราบปรามโจรผู้ร้าย เหตุการณ์ครั้งนี้จึงเปรียบเสมือนกระจกเงาสะท้อนให้เห็นถึงการขาดความรับผิดชอบของพระโอราษฎรานุรักษ์ ซึ่งเป็นปลัดเมืองกรุง เกาญราย และยังส่งผลให้พระองค์เสื่อมเสียพระเกียรติยศเป็นอย่างยิ่ง ทั้ง ๆ ที่วิธีการลงโทษโจรผู้ร้ายในขณะนั้นค่อนข้างจะรุนแรง แต่ผู้ร้ายก็ยังกล้าเสี่ยงกระทำอย่างอกอาจต่อหน้าพระองค์ ยิ่งสร้างความหวาดกลัวให้แก่ชาวเมืองกรุง เกาญราย

คดีที่น่าสนใจอีกตัวอย่างหนึ่งได้แก่ มงซีเออ เดอคอกเตอร์ ฮาร์มันด์ (Monsieur le docteur Harmand) กงสุลฝรั่งเศส แจ้งความว่า ผู้ร้ายที่เขาเป็นพวกอยู่ ประมาณ 30 คน เขามาฆาตรกรรยาหมอนอย ซึ่งเป็นคนใช้ของบาทหลวงอันคน²

¹หจข., ร.5.1.2/12, พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงสมเด็จพระยามหามาดา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ จ.ศ. 1246 (พ.ศ. 2427)

²หจข., ร.5. ม.2.12ก/5, ใบบอกเมืองฉะเชิงเทรา จ.ศ. 1244 (พ.ศ. 2425)

สำหรับคนที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ได้สั่งให้
พระยาวิเสศฤาไชย ผู้ว่าราชการเมืองฉะเชิงเทราสอบสวนเรื่องนี้ให้โดยขอเท็จจริง ถ้าเป็น
คดีความร้องทุกข์และจับกุมผู้ร้ายใดแล้วให้รีบนำระคิด้อย่างรวดเร็วแต่เป็นเรื่องดังนี้ให้
ส่งคดีมากรุงเทพฯ

เป็นที่น่าสังเกตว่า พระองค์พยายามที่จะให้คดีดำเนินไปอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้
เพราะคดีดังกล่าวเป็นเรื่องเกี่ยวพันไปถึงคนในบังคับของต่างชาติ และเพื่อมิให้ประเทศ
คำหนักถึงความล่าช้าในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ยาไทย นอกจากนี้คดีดังกล่าวเป็น
เรื่องที่มีส่วนสัมพันธ์กับมอญ พระองค์ทรงเกรงว่าพระยาวิเสศฤาไชย อาจจะตัดสินใจผิด
พลาดใด เพราะเรื่องมอญเป็นเรื่องละเอียดอ่อน ซึ่งอาจเกี่ยวพันไปถึงเรื่องการเมืองภายใน
จึงทรงระมัดระวังในปัญหาเรื่องนี้เป็นพิเศษ

ส่วนในเมืองตากคดีโจรผู้ร้ายก็กลายเป็นปัญหาสำคัญเช่นกัน ทั้งนี้เพราะใน
เมืองตากมีชาวต่างประเทศและคนในบังคับของต่างชาติเข้าไปทำสัมปทานป่าไม้มากและ
ต้องประสบปัญหาเรื่องนโยบายชุมชน กวายนผู้สืบเชื้อสายสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์
โกหาทางแก้ไขโดยจัดตั้งกองตรวจโจรผู้ร้าย และทรงออกพระราชบัญญัติการจับกุมคนตรวจ
โจรผู้ร้ายในเมืองนี้เมื่อ พ.ศ. 2428 ซึ่งปรากฏอยู่ในพระราชหัตถเลขาที่รทกาลที่ 5 ทรง
ตอบพระองค์ว่า " กวายนพระราชบัญญัติ รักษาคนนั้นเป็นการตกลงตลอดแล้ว จะได้ออกพิมพ์
จ่ายไป ราษฎรในเมืองตากแล้ว ส่งถวายมาถวาย เป็นการตกลงในเมืองตากตลอดแล้ว. . ."2

1 เรื่องเดียวกัน

2 พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย, ฉบับที่ 264, อ้างถึงในมติรัฐพิธี สหัชชีสงคราม,
สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์, เล่ม 3, หน้า 2.

หลังจากที่พระองค์ออกพระราชบัญญัติแล้ว รัชกาลที่ 5 รับสั่งให้พระองค์มีหนังสือไปถวายสมเด็จพระนงเยาว์เธอ กรมหมื่นพิริยปรีชากร ซึ่งเสด็จไปจัดการราชการในเมืองเชียงใหม่ขณะนั้น ให้จัดเจ้าพนักงานลงไปตั้งค่านับโจรผู้ร้ายอย่างเข้มงวด¹

จากหลักฐานดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า การแก้ปัญหาเรื่องโจรผู้ร้ายโดยการออกพระราชบัญญัติตลอดจนการจัดตั้งค่านับโจรผู้ร้ายนั้นเป็นวิธีการค่อนข้างจะทันสมัยและเหมาะสมเป็นอย่างยิ่งสำหรับบ้านเมืองในขณะนั้น อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏหลักฐานว่าพระองค์ทรงประสบความสำเร็จในการปราบปรามโจรผู้ร้ายมากนักน้อยเพียงใด ซึ่งวิธีการแก้ปัญหาดังกล่าวถ้าได้รับความร่วมมือจากเจ้าเมืองกรมการต่างๆ ที่จะนำเอาพระราชบัญญัตินี้มาปฏิบัติอย่างจริงจัง จะช่วยลดปัญหาเรื่องโจรผู้ร้ายได้อย่างแน่นอน จึงอาจกล่าวได้ว่าพระองค์มิได้นิ่งนอนใจในเรื่องการปราบปรามโจรผู้ร้าย ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงเข้าใจในความทุกข์ร้อนของราษฎรที่ต้องประสบปัญหาดังกล่าวและที่สำคัญยิ่งกว่านั้นคือ ถ้าพระองค์ไม่รีบเร่งแก้ปัญหาอย่างรีบด่วน อาจเป็นสาเหตุให้ชาวต่างประเทศเข้าแทรกแซงเพื่อระงับเหตุการณ์แทนรัฐบาลก็เป็นได้ ทั้งนี้เพราะชาวต่างประเทศอาจอ้างเหตุผลเพื่อเข้ามาช่วยปราบปรามโจรผู้ร้ายแทนรัฐบาลเพื่อเป็นการพิทักษ์ผลประโยชน์ของตนในดินแดนส่วนนี้ นับว่าพระองค์ทรงมีความสนใจในการแก้ปัญหาด้วยความจริงจัง ซึ่งแนวพระดำรินี้สามารถนำไปใช้ปฏิบัติกับหัวเมืองอื่นๆ ได้อีกด้วย

ค. การปรับปรุงการศาล

เนื่องจากการตัดสินคดีตามหัวเมืองในขณะนั้นเป็นหน้าที่ของเจ้าเมืองกรมการในแต่ละที่จัดชำระคดีกันเอง ฉะนั้นการมอบอำนาจให้เจ้าเมืองและกรมการเป็นผู้พิพากษาคดีเช่นนี้ย่อมเปิดโอกาสให้ตุลาการบางคนก็หาผลประโยชน์ในการตัดสินคดีได้ด้วย การรับสินบน

¹ หจข., ร.5 บ.1.2/12, ร.ที่ $\frac{178}{47}$ พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จ.ศ.1247 (พ.ศ.2428)

จากฝ่ายโจทก์หรือฝ่ายจำเลยก็เป็นได้ ด้วยเหตุนี้ระบบการศาลจึงแตกต่างกันไปตามหัวเมืองต่างๆ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับตุลาการ เมืองนั้นที่ปฏิบัติตามกฎหมายและก้ำนึ่งถึงความยุติธรรมมากน้อยเพียงใด แต่จากหลักฐานประเภทใบบอกเมืองต่างๆ ปรากฏว่ามีราษฎรตามเมืองต่างๆ เป็นจำนวนมากที่ยื่นฎีกาถวายสมเด็จพระยามหาราช กรมพระยามารามปรบักัน ด้วยสาเหตุที่คนไม่ได้รับความเป็นธรรมในการชำระคดีของตุลาการ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงเข้าไปมีบทบาทในการตัดสินคดี ซึ่งจะเห็นได้จากคดีตัวอย่างดังนี้

กรณีนายมาถูกจับในข้อหาร่วมกับนายหลิวปล้นเงินพง แต่นายมาอ้างว่าไม่รู้จับกับนายหลิวมาก่อน นายมาจึงขอคู่ควานายหลิว แต่ขุนเทพซึ่งเป็นยกกระบัตรไม่อนุญาต และสั่งให้ลงโทษนายมาด้วยการบีบขมิบตามจารีตนครบาล นายมาทนเจ็บไม่ได้จึงให้การรับสารภาพ ต่อมาบิดาของนายมาได้ยื่นอุทธรณ์เรื่องนี้ต่อหลวงสัคพันตรีวัย ซึ่งเป็นกรมการเมืองพระพุทธรบาทก็เพิกเฉย¹ เมื่อสมเด็จพระยามหาราช กรมพระยามารามปรบักัน ทรงทราบเรื่องราวได้สั่งให้หลวงสัคพันตรีวัย สอบสวนเรื่องนี้ใหม่ว่า

ข้อความที่นายมาร้องถึงนี้ ก็เป็นหลักฐานที่มั่นคง ควรจะพิจารณาสอบสวนให้ได้แต่ความยุติธรรมจึงจะชอบ. . .ให้หลวงสัคพันตรีวัยกรมการเมืองฟังการไต่สวนดูควรจะทำกล่าวความนายมาแต่ที่โดยยุติธรรมประการใด ก็ให้เร่งพิจารณาว่ากล่าวใหญ่ถูกต้องตามพระราชกำหนดกฎหมาย อย่าให้ตกขี้ข่มเหงฝ่ายโจทก์ฝ่ายจำเลย²

เป็นที่น่าสังเกตว่า พระองค์ให้ความสนใจในเรื่องราวร้องทุกข์ของราษฎร โดยกำชับให้กรมการเมืองพิจารณาคดีให้เป็นธรรมยอมแสดงให้เห็นถึงความรับผิดชอบ ต่อหน้าที่ของพระองค์ที่เอาใจใส่ต่อความเป็นอยู่ของราษฎร และยังทรงย้ำมิให้กรมการเมือง ใช้อำนาจหาผลประโยชน์ใส่ตนอันเป็นสาเหตุให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน

¹ทจข., ร.5 ม.2.12ก/3, ใบบอกพระพุทธรบาท จ.ศ.1247 (พ.ศ.2428)

²เรื่องเดียวกัน

คดีที่น่าสนใจคือเรื่องหนึ่งใดแก่ คดีนายจิ้นกับนายฆ่าทำการบวชนาค ระหว่างงาน นายเหวาคึมเหลาเมา แล้วถือไม้เขาคัดนายแบ่งลูกแสงหน้าแตก นายจิ้นจึงนำตัวนายแบ่งมาทำ เรื่องราวฟ้องกล่าวโทษนายเหวาคึม ชุมนวาระเลขซึ่งเป็นตุลาการ ได้จับตัวนายเหวาคึมไปศาล ปราบ กฎว่า เรื่องนี้ไต่สวนเลยมาถึง 3 เดือน ก็ยังไม่มีการชำระความ เมื่อนายฆ่าไปกระสุนให้ ชำระความ ชุมนวาระเลขกลับเอาตัวนายฆ่าจำคุกเสีย นายจิ้นจึงไปร้องต่อกรรมการ เมืองกรุง เกา กรรมการเมืองกรุงเกาต่างก็เพิกเฉย นายฆ่าได้ฟ้องร้องอุทธรณ์ต่อกรรมการ เมืองอีกครั้ง กรรมการเมืองไม่ยอมรับฟ้อง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในครั้งนั้นเมื่อพระองค์ทรงทราบข่าวได้ตั้ง พระยาศรีสิงหนเทพฯ ขึ้นไปกำชับให้พระปลัดกรรมการรับชำระเรื่องราวให้ไต่ความจริง

เป็นที่ปรากฏชัดว่า กรรมการเมืองกรุงเกาไม่ยอมรับฟ้อง และยังจับโทษไปซึ่งอีก 3 เดือน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ กรรมการรับสินบนจึงเข้าข้างฝ่ายจำเลย หรือฝ่ายจำเลยมีอิทธิ พลอยู่ในเมืองนี้ จึงทำให้คดีเงี้ยวหายไปได้ ทั้งที่มีการอุทธรณ์แต่ไร้ประโยชน์ นอกจากนี้ คดีที่เกิดขึ้นในกรุงเกาที่คนพบหลักฐานประมาณ 29 เรื่อง เป็นการฟ้องร้องถึงความลาช้าใน การทำงาน รวมทั้งการขาดความยุติธรรมในการตัดสินคดี ตลอดจนความไร้ประสิทธิภาพในการ ทำงานของกรรมการเมืองเป็นอย่างดี และยังเป็นการกกดขี่ราษฎรให้ได้รับความเดือดร้อนอีก ควบคู่กัน คดีที่เกิดขึ้นทั้งหมดนี้ สมเด็จพระเจ้าพรมหามาလာ กรมพระยาบวรราชปักษ์ ทรงใช้วิธีให้ พระยาศรีสิงหนเทพฯ ขึ้นไปเร่งกรรมการให้รีบตัดสิน อันที่จริง พระองค์น่าจะเรียกตัวเจ้าเมือง กรรมการเหล่านั้นมาสอบสวนถึงสาเหตุที่ทำงานล่าช้า รวมทั้งการกกดขี่ราษฎรให้ได้รับความลำ บาก เพราะคดีต่างๆที่เกิดขึ้นนับเป็นจำนวนมากที่บ่งบอกให้เห็นพฤติกรรมของกรรมการเมือง ซึ่งถ้าทำผิดก็จะไต่สวนปลดออกไปเพื่อมิให้เป็นตัวอย่างแก่ข้าราชการอีกต่อไป

1 ทจร., ร. 5 น. 2. 12ก/8 ใบออกกรุงเกา
2 เรื่องเดียวกัน

คดีอีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นบทบาทของพระองค์ได้แก่เรื่องนายร้อย¹ แสงสุริยา ซึ่งเป็นทองชู² ในบังคับอังกฤษไปซื้อกระบือที่เมืองศรีสะเกษ 500 ตัวมาขายที่เมืองพนมसारคาม ขณะที่ถูกจ้างปล่อยกระบือให้กินหญ้าผู้ร้ายคุมพรรคพวกมา 26 คน ซบมือกระบือไป 80 ตัว เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในครั้งนี รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระบรมราชโองการ ถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาเมลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ให้แต่งตั้งพระยาวิเสศฤาไชย เป็นผู้สอบสวน

จากข้อความที่กล่าวมานี้แสดงว่า การมอบหมายให้พระยาวิเสศฤาไชย เป็นผู้ที่มีอำนาจในการสอบสวนในคดีนี้ทั้งที่พระยาวิเสศฤาไชยเป็นผู้ว่าราชการเมือง ฉะเชิงเทรา แต่คดีดังกล่าวเกิดขึ้นที่เมืองพนมसारคามเช่นนี้เท่ากับว่าพระพนมกรินทร์ เจ้าเมืองพนมसारคามซึ่งเป็นเจ้าของคดีไม่มีความสามารถในการระงับเหตุการณ์ จึงมอบให้พระยาวิเสศฤาไชยทำหน้าที่แทนโดยให้เหตุผลว่า พระยาวิเสศฤาไชยเป็นผู้ที่ปฏิบัติงานอย่างเข้มแข็งซื่อสัตย์และทรงสนิทชิดชอบด้วย⁴ ซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงรับสั่งเช่นนั้น แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงใช้สิทธิในความเป็นกษัตริย์สมบูรณ์ตามอำนาจอธิปไตยอย่างสมบูรณ์ จึงมีส่วนทำให้เจ้าเมืองกรมการปฏิบัติงานไม่ตรงตามหน้าที่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับพระบรมราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์ว่าทรงเห็นผู้ใดเหมาะสม ฉะนั้น ข้าราชการซึ่งเป็นเจ้าของคดีอาจเกิดความน้อยใจที่ตนถูกมองข้ามความสำคัญลง และอาจเป็นสาเหตุให้เจ้าเมือง ละเลยการปฏิบัติงานก็เป็นได้ อย่างไรก็ตาม การที่รัชกาลที่ 5 ทรงแนะนำเช่นนั้น

¹ นายร้อย หมายถึง ผู้ควบคุมโคกระบือ ในภาคอีสาน

² ทองชู เป็นชนเผ่าหนึ่งอยู่ในเขตพม่า แต่งกายครึ่งพม่าครึ่งไทยใหญ่คือโพกศีรษะด้วยผ้าดำ สวมเสื้อสีดำ ผ่าอกกลางแบบเสื้ออุยกูเฮง นุ่งโสร่งคาคารางโตๆ หรือกางเกงกันหย่อน สวมรองเท้าหนังกระบือห้วงอน ภาษาที่ใช้พูดเป็นภาษาหนึ่งต่างหากคล้ายพม่า บ้านเรือนคล้ายชาวไทยใหญ่ในรัฐน่าน ตลอดจนจารีตประเพณี

³ หจช., ร.5 บ.1.2/6, รายงานพระยาวิเสศฤาไชย รัชกาลที่ 5 จ.ศ.

1245 (พ.ศ. 2426).

⁴ หจช., ร.5 บ.1.2/6 , พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาเมลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ จ.ศ. 1245. (พ.ศ. 2426).

อาจเป็นไปได้ที่พระองค์ทรงเห็นว่าคดีนี้เป็นเรื่องสำคัญเพราะโจทก์เป็นคนในบังคับอังกฤษ ถ้าเจ้าเมืองเกิดคดีสินคดียุติธรรมจะทักให้ นายร้อย แสงสุริยา ซึ่งเป็นโจทก์ไม่พอใจนำเรื่องราวไปฟ้องต่อ กงสุลอังกฤษคดีก็อาจบานปลายเป็นเรื่องใหญ่ ถึงแม้ว่า สมเด็จพระเจ้าพ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ จะทรงมีหน้าที่ออกคำสั่งไปยังพระยาวิเสศฤาไชยเท่านั้น แต่หน้าที่นี้ก็ได้นั้นให้เห็นความสำคัญและบทบาทของพระองค์ในฐานะเป็นผู้ประสานงานระหว่างรัชกาลที่ 5 และพระยาวิเสศฤาไชยให้ดำเนินไปด้วยดี ด้วยเหตุนี้ งานราชการจะรวดเร็วหรือล่าช้า และประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใดย่อมขึ้นอยู่กับพระองค์ด้วย

ต่อมาพระยาวิเสศฤาไชยสามารถจับผู้ร้ายได้ถึง 25 คน ส่วนที่ยังตามจับไม่ได้อีก 2 คน ไค้กระบือมา 20 ตัว นายร้อย แสงสุริยา ไม่ต้องการกระบือคืนโดยขอให้ตีราคาเป็นเงินแทน ซึ่งพระยาวิเสศฤาไชยได้ให้เงิน 30 ชั่ง 18 ตำลึง แทนกระบือทั้งหมด¹ การระงับเหตุการณ์ด้วยวิธีนี้ รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นว่า ไม่ถูกต้องจึงมีพระบรมราชโองการให้ สมเด็จพระเจ้าพ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ออกคำสั่งให้พระยาวิเสศฤาไชยส่งตัวผู้ร้ายเข้ามากรุงเทพฯ

เป็นที่ปรากฏว่า พระยาวิเสศฤาไชย ตักสินคดียี่สิบหลายครั้ง เพราะ การชดใช้เงินให้แก่ นายร้อย แสงสุริยา โดยที่ยังตามจับผู้ร้ายและของกลางคืนมาไม่ได้ครบนั้นไม่ถูกต้อง ในที่สุดรัชกาลที่ 5 ก็ทรงเรียกคดีมาตักสินด้วยพระองค์เอง จะเห็นได้ว่าพระยาวิเสศฤาไชยซึ่งเป็นบุคคลที่รัชกาลที่ 5 ไว้วางใจให้ทำหน้าที่ดังกล่าวก็ยังไม่ค่อยเข้าใจในเรื่องกฎหมายอย่างเพียงพอ จึงทำให้การตักสินคดีในครั้งนี้เกิดความบกพร่อง

อาจกล่าวได้ว่า คดีความที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ ได้แสดงให้เห็นการปฏิบัติงานของเจ้าเมืองกรมการที่ตักสินคดีแตกต่างกันไปตามความเข้าใจของตน จึงทำให้ราษฎรไม่ได้รับความยุติธรรมเท่าที่ควร นอกจากนั้น เจ้าเมืองและกรมการเมืองส่วนมากมักจะหาผลประโยชน์จากการพิพากษาคดีโดยมิได้คำนึงถึงคุณธรรมแต่อย่างใด และยังคง

¹ เรื่องเดียวกัน.

เลขหน้าที่ยื่นเป็นสาเหตุให้คดีต่างๆล่าช้าทำให้ผู้ที่ตกเป็นจำเลยต้องได้รับความเดือดร้อน จากปัญหาทั้งหมดนี้ไ้ผลักดันให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบวรราชปรมังขันธ์ ทรงหาทางแก้ไขระบบการศาลและตัวบุคคลากรให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นโดยการออกคำสั่งไปยังเจ้าเมืองต่างๆว่า

. . . ให้ผู้ว่าราชการเมืองกรมการบังคับให้กรมการตำแหน่งที่ยกกรมบังคับที่แห่งที่เมืองรีบเร่งลงไปถึงกรุงเทพฯ. . . จะไ้ชี้แจงธรรมเนียม กฎหมาย ข้อพระราชบัญญัติสำหรับตระกูลการสารยุติธรรม พิจารณาตัดสินคดีของราษฎร ให้ถูกต้องตามกฎหมายและขอพระราชบัญญัติ¹

จะเห็นได้ว่าพระองค์ให้ความสำคัญกับระบบการศาล ทั้งนี้เพราะทรงตระหนักถึงความทุกข์ร้อนของราษฎรที่ถูกเจ้าพนักงานกดขี่ข่มเหง หรือตัดสินคดีความไม่ยุติธรรม ดังได้กล่าวมาแล้ว อีกทั้งทรงเห็นว่า ระบบการศาลเป็นสิ่งที่ละเอียดอ่อน การชี้แจงโดยการบอกข้อราชการนั้นอาจจะก่อให้เกิดความเข้าใจผิดพลาดได้ จึงมีคำสั่งให้ข้าราชการเหล่านี้ลงมาประชุมเพื่อปรับปรุงระบบการศาลให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

เป็นที่ปรากฏชัดว่า ผลงานในครั้งนี้ได้เน้นบทบาทของพระองค์ในการพัฒนาระบบการศาลตามหัวเมืองต่างๆ ให้มีระเบียบแบบแผนมากขึ้น นับเป็นวิธีการที่เหมาะสม ทั้งนี้เพราะ การประชุมข้าราชการช่วยให้เข้าใจเรื่องกฎหมายมากขึ้น อันมีส่วนช่วยให้การปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ผิดพลาดน้อยลง และยังเป็นการกระตุ้นให้ข้าราชการตื่นตัวในการปฏิบัติงาน

¹ หจข., ร.5 ม.2.12ก/3, ใบบอกพรหมบุรี จ.ศ.1247 (พ.ศ.2428)

ถึงแม้พระองค์จะปรับปรุงระบบการศาลตามหัวเมืองให้มีคุณภาพดีขึ้น แต่ในทางปฏิบัติพระองค์ไม่ค่อยประสบความสำเร็จมากนัก ทั้งนี้เพราะข้าราชการละเลยที่จะปฏิบัติตามกฎหมาย ซึ่งอาจสืบเนื่องมาจากในกรณีที่ราษฎรยื่นอุทธรณ์ต่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาลากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระองค์มักจะให้เจ้าหน้าที่จากส่วนกลางขึ้นไปเร่งรัดหรือมีหนังสือราชการกำกับให้รีบสอบสวน เพราะในการปกครองผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชาทรงนิยมใช้วิธีใช้อ้อมล่วยว่ากล่าวตักเตือนมากกว่าใช้อำนาจเฉียบขาด อันอาจเป็นสาเหตุให้เจ้าพนักงานขาดความเกรงกลัวและไม่เชื่อฟังคำสั่งของพระองค์ ซึ่งเป็นผลให้เจ้าหน้าที่เหล่านี้ขาดความสนใจในการปฏิบัติงานให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติก็เป็นได้

จึงอาจกล่าวได้ว่าคดีความที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เป็นระจกเงาสะท้อนให้เห็นความจริงใจของพระองค์ในการปฏิบัติงานตลอดจนทรงห่วงใยในความทุกข์ของราษฎรที่ไม่ได้รับความเป็นธรรมแก่นโยบายที่นำมาใช้ปฏิบัติกับผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ค่อนข้างจะอ่อนเกินไป เพราะการเป็นผู้นำที่ดี ไม่เพียงแต่ความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่เท่านั้น ยังต้องอาศัยความเฉียบขาดในบางครั้งอีกด้วย อาทิเช่น เมื่อเจ้าเมืองกรมการทำผิดจริง ก็ควรสั่งลงโทษเพื่อมิให้เป็นเยี่ยงอย่างต่อไป ในขณะที่เกี่ยวกับการใช้ความอ้อมล่วยเป็นสิ่งที่ดี แต่ไม่ควรนำมาใช้ตลอดเวลา เพราะจะทำให้ผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชามองว่าเป็นผู้นำที่ไร้ประสิทธิภาพ

อย่างไรก็ตามผลงานทางคดีนี้ ใ้สะท้อนให้เห็นถึงความวิริยะอุตสาหะ รวมทั้งความมีพระทัยเยือกเย็น ที่ทรงติดตามผลงานจากเจ้าเมืองกรมการด้วยการกระตุ้นให้รับชำระคดีความ ซึ่งวิธีการดังกล่าวจะใช้ได้ผลในบ้านเมืองเล็กๆ เท่านั้น ประกอบกับทรงมีภารกิจที่จะต้องปฏิบัติอีกมากมาย ดังนั้นการติดตามผลด้วยวิธีเช่นนี้ จึงประสบกับความสำเร็จไม่มากเท่าที่ควร

การแก้ปัญหาการปกครองในเมืองประเทศราช

การปกครองเมืองประเทศราชที่มีพลเมืองเป็นชาวต่างชาตินั้น รัฐบาลกลาง เปิดโอกาสให้เมืองประเทศราชตั้งเจ้านายของตนเองให้เป็นประมุขในการปกครองบ้านเมือง โดยได้รับความเห็นชอบจากกรุงเทพฯ เสียก่อน ฉะนั้นประเทศราชจึงเป็นแค่ขอม สวามิภักดิ์ เป็นข้าขอบขัณฑสีมาของพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม และต้องส่งเครื่องราชบรรณาการต้นไม้เงินต้นไม้ทองมาถวายพระมหากษัตริย์ไทย เมื่อเป็นเช่นนี้ประเทศราชจึงปกครองบ้านเมืองตามขนบธรรมเนียมประเพณีของตนเอง นอกเสียจากว่า ประเทศราชนั้นจะก่อการจลาจลวุ่นวายขึ้น พระเจ้าแผ่นดินจึงจะโปรดให้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของไทยเป็นผู้สำเร็จราชการไปอยู่ประจำดูแลความสงบเรียบร้อยในเมืองนั้นเป็นคราวๆ ไป¹

ฉะนั้น วิธีการปกครองประเทศราชของรัฐบาลกลาง เป็นการผูกพันกันอย่างหละหลวม แต่ความสัมพันธ์ดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงไป เมื่อชาวต่างประเทศและคนในบังคับต่างชาติ เข้ามาติดต่อกับชายในดินแดนเหล่านี้มากขึ้น จนทำให้เกิดการทะเลาะวิวาทแย่งชิงผลประโยชน์กันระหว่างเจ้าเมืองประเทศราชกับคนในบังคับต่างชาติ อันเป็นสาเหตุให้รัชกาลที่ 5 พิจารณาที่จะปรับปรุงระบบการบริหารงานทั่วเมืองประเทศราช และต้องการที่จะรักษาความสัมพันธ์กับภายนอกประเทศไว้ให้ดีที่สุด ทั้งนี้เพราะทรงเกรงว่า ถ้าปล่อยให้เกิดความขัดแย้งระหว่างคนในบังคับต่างชาติกับเจ้าเมืองประเทศราชแล้ว จะ เป็นโอกาสให้ประเทศตะวันตกเข้ามาแทรกแซงทางการเมืองในหัวเมืองประเทศราชได้ และเพื่อเป็นการพิทักษ์ผลประโยชน์ในดินแดนเมืองประเทศราชอีกด้วย

ในปี พ.ศ. 2417 รัชกาลที่ 5 ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ตราราชพระราชบัญญัติสำหรับผู้รักษาเมืองซึ่งจะทำสัญญากับต่างประเทศ² จากพระราชบัญญัติฉบับนี้ ทำให้ทราบว่ารัฐบาลกลางเริ่มมีนโยบายการปกครองแบบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางด้วย เหตุนี้เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ เข้ามาดำรงตำแหน่งสมุหนายก ใน พ.ศ. 2421 จึงทรงมีบทบาทที่สำคัญในการแก้ปัญหาในหัวเมืองประเทศราชดังต่อไปนี้

¹ ปิยนาด นิโครธา, บทบาทของเสนาบดีตระกูลขุนนาคในการปกครองประเทศสยาม, หน้า 19.

² เรื่องเดียวกัน

- ก. การปรับปรุงระบบการสื่อสาร
  - ข. การแก้ไขปัญหาในการออกหนังสือเดินทางตามสนธิสัญญา
  - ค. การแก้ไขปัญหาชายแดน
  - ง. การระงับกรณีพิพาท
- ก. การปรับปรุงระบบการสื่อสาร

การปรับปรุงระบบการสื่อสาร เป็นโครงการของรัฐบาลกลางที่จะจัดสร้าง โทร เลข คิตเตอร์ระหว่างกรุงเทพฯและหัว เมืองประเทศราชต่าง ๆ ซึ่งความคิดนี้มีผลสืบเนื่องมาจากการที่รัฐบาลกลางเกรงว่า ชาติตะวันตกจะเข้าแทรกแซงทางการ เมืองภายในเมืองประเทศราช ทั้งนี้เพราะ ในขณะที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาลา กรมพระยาบวรราชปักษ์ ทรงรับราชการในตำแหน่งสมุหนายก เป็นระยะเวลาที่ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสต่างก็ขยายอำนาจ เข้ามาครอบครองดินแดนบางส่วนในเอเชีย ทำให้อาณาเขตของอังกฤษและฝรั่งเศสมีพรมแดนติดกับประเทศราชของไทย

จากสาเหตุดังกล่าวนี้เองที่ทำให้รัฐบาลหันมาสนใจจัดสร้างสายโทร เลขขึ้น ทั้งนี้ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาลา กรมพระยาบวรราชปักษ์ ทรงมีร่างตราไปถึงพระยาศรีสุทธีราชวรวิหาร เจ้าเมืองพระตะบองว่า

...ซึ่งกงสุลเยเนอรัลฝรั่งเศส จะขอทำทางสายโทร เลขนั้น ก็เป็นทางที่จะเกิดผลประโยชน์แก่บ้านเมืองทั้ง 2 ฝ่าย ประการหนึ่ง ถ้าจะมีราชการเกิดขึ้นแก่บ้านเมือง เป็นการรีบร้อนประการใด ก็จะได้โดยเร็ว... แต่การที่จะทำทางสายโทร เลขนั้น ครั้นจะให้ฝรั่งเศสทำฝ่ายเดียว ก็เห็นว่าจะเป็นภาระลำบากแก่บ้านเมือง เพราะคนต่างประเทศทำทางสายโทร เลขเข้ามาในเขตแขวงบ้านเมืองแล้ว ก็คงจะต้องจัดเจ้าหน้าที่งานของเขา เข้ามาประจำตรวจตรารักษาการในทางสายโทร เลขนั้นตลอดไป จะเป็นการยากแก่บ้านเมืองฝ่ายเราที่จะรักษาราชการ และทางพระราชไมตรีจะมีเป็นอันดีหมองขึ้น. . . 1

จากพระราชดำรัสดังกล่าว ทำให้ทราบถึงความคิดในการจัดการ เมืองประเทศราชว่า การที่ฝรั่งเศสขอเข้ามาทำสายโทร เลข เพื่อติดต่อระหว่างกรุงเทพฯ ถึงไซ่ง่อน

¹หอนวธิญาณ, สมุคไทคำ, เลขที่ 101/1, ร่างตราถึงเมืองพระตะบอง.

นั้น ฝ่ายรัฐบาลมองเห็นความสำคัญในการปกครอง เมืองประเทศราชและเพื่อมิให้ฝรั่ง เศส
เข้ามายุ่งเกี่ยวกับกิจการภายในเมืองประเทศราชมากกว่าที่จะคำนึงถึงความก้าวหน้าของคน
ความสะดวกในการติดต่อสื่อสาร และเพื่อเป็นการรักษาความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ฉะนั้น พระองค์
จึงมีรับสั่งต่อพระยาศาตราธิบดีทรว่า

ควรจะให้ฝรั่ง เศสทำทางสายโทร เลขแต่เฉพาะระยะทางที่เป็นเขตรแขวงของ
ฝรั่ง เศสเท่านั้น ทางสายโทร เลขเข้ามาในเขตรแขวงกรุงเทพ และ หัว เมืองซึ่ง
เป็นพระราชอาณาเขตร เทาใด ก็ให้เจ้าพนักงานฝ่ายสยาม และ เจ้า เมืองกรมการ
ทำทางสายโทร เลขต่อกันกับฝ่ายฝรั่ง เศส. . .¹

ความคิดเห็นดังกล่าวได้เน้นให้เห็นถึงความหวาดกลัวของรัฐบาลที่ฝรั่ง เศสจะเข้า
ครอบครองดินแดนประเทศราชของไทย จึงหาทางหลีกเลี่ยงมิให้ฝรั่ง เศส เข้ามามากกว่าการ
จัดสร้างโทร เลขในครั้งนี้

ต่อมาพระองค์ได้มีตราไปถึง พระยาศรีสิงหนเทพให้หนังสือไปปรึกษากับกงสุลที่
เมืองไซ่งอน และยังทรงมีหนังสือไปถึงรัฐบาลไซ่งอนเพื่อปรึกษา เรื่อง โทร เลขว่า ควรจะ
มีข้อตกลง เป็นสัญญากันอย่างไร²

จะเห็นได้ว่า หน้าที่ในการจัดการให้กิจการ โทร เลขดำเนินไปด้วยดีเป็นสิ่งที่สำคัญ
ในการจัดระเบียบหัว เมืองประเทศราชอย่างหนึ่ง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความรับผิดชอบ และ
ความสามารถของพระองค์ ในการติดต่อกับฝรั่ง เศส โดยไม่ทำให้เกิดความบาดหมางระหว่าง
ไทยกับฝรั่ง เศส และการจัดตั้ง โทร เลขในเมืองพระตะบองก็สำเร็จไปด้วยดี

สำหรับในเมือง เชียงใหม่ ทรงรับสั่งให้พระยาราชสมบัติการกร้าหลวง 3 หัวเมือง

¹ เรื่อง เดียวกัน

² หข., ร.5 น1.2/5, พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้า
มหามาลากรมพระยาบวรราชปักษ์. จ.ศ. 1244. (พ.ศ. 2425)

เกณฑ์ไปตรงไปแนวทางที่จะตั้ง เสาชิงสายลวดโทร เลขตั้งแต่กรุง เทพา ถึง เมือง เชียงใหม่
เมื่อปี พ.ศ. 2427¹

เนื่องจากเชียงใหม่ เป็น เมืองศูนย์กลางของลานนาไทย และเป็นดินแดนที่มีชาว
ต่างชาติเข้ามาหาผลประโยชน์มากมาย² สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหมื่นเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น
ในการจัดตั้งโทร เลข เพื่อสะดวกในการติดต่อราชการระหว่างกรุง เทพา กับ เชียงใหม่ให้
รวดเร็วยิ่งขึ้น ซึ่งจะช่วยให้รัฐบาลกลางมีโอกาสเข้าไปควบคุมการบริหารงานในเชียงใหม่
ง่ายขึ้น อีกทั้งเป็นการอำนวยความสะดวกให้แก่คนในสังกัดต่างชาติ เมื่อมีคดีความขึ้นในไทย
การสื่อสารจะช่วยให้งานราชการคล่องตัวกว่าปกติ ปรากฏว่า ทรงได้รับความร่วมมือจาก
บรรดาเจ้าเมือง เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เป็นอย่างดี อาทิ เช่น พระเจ้าอินทวิชยานนท์
เจ้านคร เชียงใหม่มีรายงานกราบบังคมทูลพระองค์ถึงความเคลื่อนไหวในการ เตรียมงาน
ติดตั้ง เสา โทร เลขใน เมือง เชียงใหม่ตั้งแต่ตำบลแม่ทามาถึงศาลต่างประเทศ เมือง เชียงใหม่
โดยจัดไปแนวทางไว้เรียบร้อยแล้ว³

เป็นที่ปรากฏชัดว่า ความตั้งใจและความถนัด ของพระองค์ในการสั่งงานนี้เป็น
ผลให้งานด้านการติดตั้งโทร เลขก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว งานดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็น
บทบาทของพระองค์ในฐานะผู้ควบคุมการปฏิบัติงานของขุนนางและข้าราชการอยู่เบื้องบน
อาจกล่าวได้ว่า กิจการโทร เลขที่จัดขึ้นในบรรดาหัว เมืองประเทศราช ได้เพิ่มพูน
ประโยชน์ให้รัฐบาลในการกระชับการปกครองระหว่างรัฐบาลกับหัว เมืองประเทศราช

¹ ทจข., ร.5 ม2. 12ก/15, ใบบอกเชียงใหม่, เล่ม 3.

² พรพรรณ จง วิชฌา. กรณีพิพาทระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับ เจ้าหลวง เชียงใหม่
อันเป็นสาเหตุให้รัฐบาลสยามเข้าจัดการปกครองมณฑลพายัพ (ค.ศ. 1858 - 1902)
(วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทสาขาสังคมศึกษา สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517) หน้า 19.

³ ทจข., ร.5. ม2. 12ก/18, ใบบอกเชียงใหม่, เล่ม 5

ข. การแก้ไขข้อหาในการออกหนังสือเดินทางตามสนธิสัญญา

ในขณะที่ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ กรมพระยาบวรวิกรม กรมหลวงฯ ทรงดำรงตำแหน่งสมุหนายกนั้น ได้มีชาวต่างประเทศและคนในบังคับต่างประเทศ เข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองไทยมากมาย กวดยเหตุนี้ รัฐบาลจึงจำเป็นต้องออกกฎข้อบังคับให้บรรดาชาวต่างประเทศที่เข้ามาอาศัยในเมืองไทย ถ้าจะเดินทางไปมาในแคว้นแคว้นแผ่นดินสยามต้องรับหนังสือเดินทางของเจ้าพนักงานฝ่ายสยามทุกครั้ง¹

ฉะนั้น การออกหนังสือเดินทางในแต่ละครั้งจะต้องได้รับอนุมัติจากพระองค์เสียก่อน อันที่จริง หน้าที่ในการออกหนังสือเดินทาง เป็นหน้าที่ที่สำคัญ เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับชาวต่างประเทศโดยตรง หน้าที่นี้จึงเปรียบเสมือนหน้าที่ให้การบริการและความสะดวกแก่ชาวต่างชาติ ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นบทบาทของพระองค์ดังนี้คือ

1. การออกหนังสือเดินทางให้แก่คนในบังคับอังกฤษ

คนในบังคับอังกฤษมีเป็นจำนวนมากที่เดินทางเข้ามาค้าขายแถบหัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือ และในการเดินทางแต่ละครั้ง จำเป็นที่จะต้องมีหนังสือเดินทางของเจ้าพนักงานฝ่ายสยามติดตัวไปด้วย และพระองค์เพียงผู้เดียวที่มีอำนาจในการออกหนังสือเดินทางดังกล่าวได้

ระหว่างที่ปฏิบัติงานในหน้าที่นี้ทรงให้บริการทั้งแก่ระดับราชทูตลงไปถึงพ่อค้าที่เป็นคนในบังคับของอังกฤษ อาทิเช่น

มิสเคอเออเนสซาเตา มินิสเคอเรชเคน กงสุลเยเนราลอังกฤษ จะเดินทางขึ้น

¹หลวงสิทธิสยามกลการ, สัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างสยามกับต่างประเทศ

ไปเมือง เชียงใหม่โดยทางบก ใ้ขอความช่วยเหลือให้พระองค์มีรับสั่งให้บรรดา เจ้า เมือง
 รายทาง จัดพาหนะรับส่งให้ด้วย¹ ปรากฏว่า พระองค์ได้ทรงรับสั่งให้กรมท่าดำเนินการทุก
 อย่างตลอดจนให้การบริการดูแลไปด้วยก็ ซึ่งผลงานครั้งนี้ได้สะท้อนให้เห็นความรับผิดชอบ
 และความสามารถของพระองค์ในการต้อนรับตลอดจนการอำนวยความสะดวกแก่ราษฎร
 อังกฤษ เท่ากับรัฐบาลได้ถวายเกียรติแก่เกียรติของอังกฤษอีกด้วย อันเป็นผลส่งเสริมให้
 ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษดีขึ้น

สำหรับคนในบังคับอังกฤษ หากต้องการเดินทางไปมาในไทยต้องยื่นขอหนังสือ
 เดินทางผ่านกรมท่า จากนั้นกรมท่าจึงจะแจ้งความมายังกรมมหาดไทย เพื่อให้พระองค์ทรง
 อนุมัติอีกครั้งหนึ่ง ดังในกรณีที่มีสก็อตแลนด์ ผู้ว่าแทนกงสุลแห่งกรุงลอนดอนอังกฤษ มี
 หนังสือมาว่า "ขอหนังสือเดินทางให้แก่นักคิดของสู นายร้อย 1 กับพวก 9 คน ขอไป
 ค่าขายและจะซื้อสินค้าต่าง ๆ ทาง เมืองมณฑลของ แลหัว เมืองฝ่ายเหนือ"²

เป็นที่สังเกตว่า พระองค์ทรงมีพระอำนาจในการควบคุมดูแลให้ความสะดวกแก่
 คนในบังคับต่างประเทศ ที่จะเดินทางไปมาในแถบหัว เมืองฝ่ายเหนือและเมืองประเทศราช
 ซึ่งเป็นหน้าที่ที่สำคัญ ทั้งนี้การออกหนังสือเดินทางจำเป็นต้องคำนึงถึงความปลอดภัยและความ
 สงบของบ้านเมืองอีกด้วย นอกจากนี้ คนในบังคับต่างชาติที่เดินทางไปมาในแถบ เมือง
 ประเทศราช ส่วนมากมีจุดมุ่งหมายที่จะไปซื้อขายสินค้า จึงเป็นหน้าที่ของพระองค์ที่จะบริการ
 ให้ความสะดวกและรวดเร็ว มิฉะนั้นคนในบังคับต่างชาติอาจเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ เพื่อปกป้อง
 ผลประโยชน์ของตนเองในหัว เมืองประเทศราช ซึ่งอาจทำให้ไทยต้องลำบากใจในการ
 ปกครองหัว เมืองประเทศราชก็เป็นได้

¹ หจข., ร. 5 น. 1/14, รายงานกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปกร ถึงสมเด็จพระเจ้า
เจ้าฟ้ามหาดลางกรมพระยาบวรราชปักษ์, จ.ศ. 1247. (พ.ศ. 2428) หน้า 303.

² หจข., ร. 5. น. 1/6, ขุนอัครสมบัติเสมีนตรากรมท่ามีหนังสือมาถึง
หลวงพจนวิลาส เสมีนตรากรมมหาดไทย จ.ศ. 1214. (พ.ศ. 2422) หน้า 42.

2. การออกหนังสือเดินทางให้แก่คนในบังคับฝรั่งเศส

การออกหนังสือเดินทางให้แก่ชาวฝรั่งเศส และคนในบังคับของฝรั่งเศสนั้น พระองค์ได้ใช้วิธีการ เกี่ยวกับการออกหนังสือเดินทางให้แก่คนในบังคับอังกฤษ เป็นที่น่าสังเกตว่า การออกหนังสือเดินทางให้แก่ชาวฝรั่งเศสที่สำคัญ ๆ ซึ่งอาจกล่าวได้ดังนี้ คือ

ในปี พ.ศ. 2425 มงซีเออ ลอระบุ ผู้ว่าการกงสุลฝรั่งเศส ได้ขอหนังสือเดินทางให้แก่ มงซีเออ โปรคม บาทหลวงฝรั่งเศส เพื่อไปสอนศาสนาในหัวเมืองลาว ปรากฏว่า พระองค์ทรงออกหนังสือเดินทางให้ และยังทรงมีหนังสือถึง มงซีเออ ลอระบุ ให้ย้ำเรื่องนี้ กับพนักงานว่าการต่างประเทศด้วย เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่บาทหลวง¹

จากพระคำริข้างคัมนี้ แสดงว่าพระองค์มีความห่วงใยเกี่ยวกับบาทหลวงจะออกไปสอนศาสนาอาจจะได้รับความลำบาก เพราะราษฎรในลาวส่วนมากเป็นชาวพื้นเมือง ไม่รู้จักขนบธรรมเนียมของชาวตะวันตก อาจจะสร้างความเคืองแค้นแก่บาทหลวงก็ได้ จึงทรงกำชับให้มงซีเออ ลอระบุ แจ้งความไปยังเจ้าพนักงานต่างประเทศอีกครั้งหนึ่ง นั่นก็หมายความว่า พระองค์ทรงระมัดระวังในการติดต่อกับฝรั่งเศส โดยพยายามรักษาไมตรีระหว่างกันให้มากที่สุด ในขณะที่เดียวกันก็ทรงระมัดระวังมิให้เกิดความเสียหายในทางราชการอีกด้วย

ในปีต่อมา มงซีเออ เคอร์การาเดก (Monsieur Kergaradec) กงสุลแลกซมมิสแซร ฝรั่งเศสมีจดหมายมาขอหนังสือเดินทางให้แก่บาทหลวง โปรคมบาทหลวงเคโด คิมยและคนใช้ เพื่อขึ้นไปสอนศาสนาที่หัวเมืองลาว สำหรับเรื่องนี้ พระองค์ทรงวิตกถึงปัญหาที่บาทหลวงต้องการที่ดินสำหรับตั้งโรงเรียนศาสนาด้วย จึงทรงหาทางแก้ไขในทางไมตรี โดยทรงตอบหนังสือ มงซีเออ เคอร์การาเดก เรื่องสิทธิที่บาทหลวงจะสร้างโบสถ์ต้องกำหนดพื้นที่โดยผ่านทางกงสุลฝรั่งเศส ถ้ารัฐบาลไทยอนุญาตจึงจะสร้างโบสถ์ได้ นอกจากนั้น พระองค์ยังทรงขอร้องให้มงซีเออ เคอร์การาเดก ตักเตือนให้บาทหลวงสอนแต่ศาสนาเท่านั้น²

¹ หจข., ร.5. ม.2. 12ก/4, ใบบอกเพชรบูรณ์ จ.ศ. 1244 (พ.ศ. 2425)

² หจข., ร.5. กต., เล่ม 62, พระหัตถ์เลขาสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ถึง มงซีเออ เคอร์การาเดก จ.ศ. 1247 (พ.ศ. 2428) หน้า 360.

จะเห็นได้ว่า พระองค์ไม่เพียงแต่ทำหน้าที่ให้บริกำรในเรื่องออกหนังสือเดินทางเท่านั้น แต่ยังทรงรณรงคในเหตุการณ์ทางคานการ เมืองระหว่างประเทศ ยิ่งกว่านั้นยังทรงรู้เข่าทันเล่ห์เหลี่ยมของฝรั่ง เศสที่อาจจะถือโอกาส เข่ามาแทรกแซงทางการ เมืองในหัว เมืองลาว ค่ายเหตุนี้จึงทรงรักษาไมตรีกับฝรั่ง เศส เป็นอย่างดี แต่ในขณะที่เข่าด้วยกันทั้งรณง เน้นให้ฝรั่ง เศสรู้ว่า รัฐบาลสยามไม่ปรารณนาที่จะให้เข่า ทลวง เหล่านี้ เข่าไปยุ่ง เกี่ยวกับการ เมืองในลาว ฉะนั้น พระค้ำรสังคังลาวบงบอกให้เห็นอย่าง เกนชัดถึงวิ เทโศบายทางการ เมืองของพระองค์ที่มีต่อฝรั่ง เศสซึ่งค่อนข่างจะนุ่มนวล แคก็เปิดเผยให้ฝรั่ง เศสทราบว่ำไทยกรุงซึ่งถึง เกมสการ เมืองของฝรั่ง เศส เป็นอย่างดี

จึงอจกล่าวได้ว่า หน้าทีการออกหนังสือเดินทางของพระองค์นั้น มีความสำคัญต่อความมั่นคงภายในประเทศ เพื่อฝ่ายไทยจะไครู้ว่าคนในมั่งคัมค่างชาติ เหล่านี้ไปอยู่ ณ เมืองใด เมื่อไร และยังมีความสัมพันธ์ถึงการทูตระหว่างประเทศอีกค้ำย ยิ่งกว่านั้น ยังทรงรักษาผลประโยชน์ของหัว เมืองประเทศราชมิให้เสียเปรียบคนในมั่งคัมค่างชาติ

ค. การแก้ไขปัญหาลายแคน

หลังจากทีรัฐบาลกลางไคเข้าไปมีบทบาทในการจักระเบียบในหัว เมืองประเทศราชแล้ว ปัญหาในเรื่องลายแคนไคถูกหยิบยกขึ้นมา เป็นประเด็นสำคัญในการแก้ไข เพื่อให้เกิดความสงบภายในเมือง เหล่านี้ ทั้งนี้เพราะถ้าปล่อยให้เกิดความวุ่นวายภายในเมืองประเทศราช จะเป็นโอกาสให้ชาติตะวันตกเข่าแทรกแซงไคง่าย ค้ำยเหตุนี้การรักษาคความสงบจึงเป็นหัวใจสำคัญในการปกครองของรัฐบาลกลางในขณะนั้น ดังจะเห็นไคจากบทบาทของพระองค์ในการแก้ไขปัญหาลายแคนซึ่งอจแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. การปราบปรามนักองควคดา
2. การปราบฮอ

1. การปราบปรามนักองควคดา

ปัญหา เรื่องนักองควคดา¹ เข่ามาอยู่แห่ราชภฏวในเมืองพระตะบอง เพื่อให้

¹ นักองควคดา เป็นบุตรพระองค์ค้ำกับนักข่าธิคาพระยาธรรมมา เตะไซ นักองควคดา เป็นเจ่านายเขมรที่มีอิทธิพลพระองค์หนึ่ง และเป็นผูค้อต่านฝรั่ง เศสหลังจากทีเขมรเสียดินแดนให้ฝรั่ง เศสแล้ว

เขา เป็นพวกคนและต้องการความช่วยเหลือจากไทยในการต่อต้านฝรั่งเศส ซึ่งรัฐบาลจะปล่อยให้
ให้นักกงวิคคาอาศัยพระตะบอง เป็นแหล่งของชุมชนและเสบียงอาหารไว้สู้รบกับฝรั่งเศส
ไม่ได้ เพราะไทยและฝรั่งเศส เป็นไมตรีต่อกัน แต่พฤติกรรมของนักกงวิคคาอาจ เป็นชนวน
ให้ไทยทะเลาะกับฝรั่งเศสได้ หลังจากที่ทรงได้รับรายงานจากพระยาศรีสุทนต์ อินทร
เจ้า เมืองพระตะบอง ทรงมีรับสั่งให้จับตัวนักกงวิคคา ซึ่งรัชกาลที่ 5 ก็ทรงเห็นด้วย จึง
ปรากฏในพระบรมราชโองการว่า

... ถ้านักกงวิคคาขึ้นคือถึง จะเข้ามาในพระราชอาณา เขตของไทยได้ ก็จำเป็นต้อง
จับตัวส่งมากรุงเทพฯ ถ้าหากจะเป็นแต่กระตุกเตรียมคอยจับกุมใหญ่แข็งแรง เอะอะ
จนนักกงวิคคาไม่มีความแน่ใจ ขึ้นเข้ามาคงต้องจับ ไม่อาจจะเข้ามาเองคั้งนั้นจะเป็น
การดีมาก แต่ถ้ามารวมในเขตแดนเราแล้ว จะไล่ออกไปเสียมันไม่ไค
คงต้องจับตัว เขาแล้วต้องเอาไวใหม่คง อย่าให้หลุดไปได้อีกเป็นอันขาด. . .¹

จากข้อความข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่า ถึงแม้จะรู้ว่านักกงวิคคากระทำผิดและลวง
ถ้าเข้ามาหว่านล้อมคนไทยให้ไปเข้าพวกด้วย แต่ในค่านการปราบปรามพระองค์ต้องใช้ความ
สุ่มรอบคอบ เป็นพิเศษในการที่จะจับกุมนักกงวิคคา เพราะฝรั่งเศสอาจเข้ามาขอรับตัวไป
ว่ากล่าวตักเตือน ด้วยเหตุนี้ รัชกาลที่ 5 จึงเตือนสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลาฯ ให้ทรงทราบ
ล่วงหน้า เพื่อจะได้คอยจตหมายฝรั่งเศสในลักษณะที่ไทยจะป้องกันมิให้นักกงวิคคาหลบหนีได้²

เป็นที่น่าสังเกตว่า รัฐบาลกลางจะต้องระมัดระวังมิให้ฝรั่งเศสมีโอกาสรื้อข้อ
อ้างที่จะเข้ามาแทรกแซง เพื่อจะเข้ามามีอำนาจในเมืองพระตะบองได้ แต่ในขณะเดียวกันก็
พยายามหลีกเลี่ยงการบาดหมางระหว่างไทยกับฝรั่งเศสด้วย อย่างไรก็ตาม พระองค์ได้เน้น
ถึงอำนาจของรัฐบาลกลางเหนือเมืองพระตะบอง โดยที่เมืองพระตะบองจะปฏิบัติงานอย่างไรก็
ต้องรายงานให้รัฐบาลกลางทราบ เสียก่อน

¹ หจข., ร.5 บ.1.2/10, พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึง สมเด็จพระเจ้าฟ้า
มหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ จ.ศ. 1246. (พ.ศ. 2427)

² เรื่องเดียวกัน

จึงอาจกล่าวได้ว่า สมเด็จเจ้าฟ้ามหาลาลา กรมพระยาบวรวิกรมวิเลิศ ทรงมีส่วนในการสั่งงานในครั้งนี้ ให้เจ้าเมืองพระตะบองดำเนินการสำเร็จไปด้วยดี ซึ่งมีผลทำให้พระตะบองรอดพ้นจากการแทรกแซงของฝรั่งเศส เป็นที่ปรากฏชัดว่า เหตุการณ์ชายแดนเป็นเรื่องสำคัญต่อความมั่นคงของเมืองพระตะบองเป็นอย่างมาก และพระองค์มิได้ไว้วางใจในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เพราะปัญหาชายแดนอาจเป็นแผนการของฝรั่งเศสในการเข้าครอบครองเมืองพระตะบองก็ได้

การปราบปรามนักองควัดจิงถือเป็นบทบาททางการเมืองการปกครองของสมเด็จเจ้าฟ้ามหาลาลา ทั้งนี้เพราะ พระองค์ทรงเข้าใจนโยบายในการปกครองของรัชกาลที่ 5 เป็นอย่างดี ถึงแม้ว่า จะทรงเป็นผู้รับคำสั่งมาจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่ปฏิบัติงานได้อย่างรอบคอบและถี่ถ้วน

2. การปราบฮอ

การปราบฮอเป็นปัญหาที่รัฐบาลมองเห็นความสำคัญอีกประการหนึ่ง ทั้งนี้เพราะว่าพวกฮอมักจะมารบกวนหัวเมืองฝ่ายเหนืออยู่เป็นประจำ โดยเฉพาะ เมืองหลวงพระบาง ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับญวน และญวนในขณะนั้นก็เป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส รัฐบาลจึงต้องระดมระวังในการปราบฮอ เพื่อมิให้ฝรั่งเศสเข้าแทรกแซงการเมืองภายในหลวงพระบางได้ นอกจากนี้การรุกรานฮอยังสร้างความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรในดินแดนดังกล่าวอีกด้วย จากปัจจัยดังกล่าว อาจทำให้บ้านเมืองเกิดความวุ่นวายและขาดเสถียรภาพ จึงจำเป็นที่พระองค์จะต้องแก้ไขปัญหานี้อย่างรีบด่วน ซึ่งเห็นได้จากบทกวีของพระองค์ดังต่อไปนี้

หลังจากที่ทรงได้รับข่าวว่า ฮอจะยกกองทัพมาตีเมืองหลวงพระบาง เมื่อ พ.ศ. 2426 สมเด็จเจ้าฟ้ามหาลาลา กรมพระยาบวรวิกรมวิเลิศ จึงส่งร่างตราว่าด้วยการเกณฑ์คนขึ้นไปรักษาเมืองหลวงพระบาง ถวายรัชกาลที่ 5 ซึ่งปรากฏอยู่ในพระราชหัตถเลขาที่พระองค์ทรงคมพระราชกรณียกิจว่า

ไพร่พลที่จะยกไปขึ้นหลังต้องถึง 1000 คน. . . . ถ้าพระยาสุโขทัยไปคนเดียว จะเอาคนสุโขทัยไปทั้งสิ้น ถ้าจะเอาคนพิไชยครึ่งหนึ่ง. . . . มึงคัมคัมนี้จะเป็นการ

ยากง่ายประการใด . . . ถ้าท่านทรงเห็นว่าไปพร้อมกัน 2 ทัพ พันคนจะตีทันทาง
ที่กว่า และจะไม่ขัดสนประการใด ขอให้ทรงชี้แจงประธานให้ทราบพระคำริหะจะได้
ตรวจแก้อรรถราคาความเห็นของท่าน .¹

จากพระราชหัตถเลขาครั้งกล่าว นั้นให้เห็นถึงความสามารถของพระองค์ใน
การจักราชการทัพ ตลอดจนทรงทราบเรื่องราวทางหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นอย่างดี ด้วย
เหตุนี้รัชกาลที่ 5 จึงให้พระองค์เสนอความคิดเห็นว่าควรจะจัดกองทัพไปปราบฮ่อด้วยวิธีใด
ปรากฏว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบรมมหาราชวัง ทรงถวายความคิดเห็นใน
เรื่องนี้ว่า

. . . ข้าพระพุทธเจ้า² คิดด้วยเกล้าฯ เห็นว่าพวกฮ่ออยู่ใกล้เมืองหลวงพระบาง
มาก ทั้งเป็นผู้คิดก่อนถ้าจู่โจมยกเข้าไปจริงแล้ว กำลังเมืองหลวงพระบางที่จะรบ
รับนั้นไม่เป็นที่ไว้วางใจใครจะเรียกทัพลงมาตั้งเมืองพิไชย ก็เกรงจะไปทันทางที่ . . .”³

จะเห็นได้ว่าข้อความข้างต้นนี้ย่อมเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นความสุ่มรอบคอบใน
การป้องกันเมืองหลวงพระบางไว้ก่อน ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงทราบถึงกำลังของเมือง
หลวงพระบางเป็นอย่างดีว่า มีความอ่อนแอและเป็นเมืองล้อมหม่อมต่อการโจมตีของศัตรู
 อีกทั้งทรงเกรงว่า ถ้าปล่อยให้เกิดขึ้นสงครามแล้วจึงจะเรียกกองทัพมาจากเมืองพิไชย
ให้มาสมทบก็อาจล่าช้าไป

นอกจากนี้พระองค์ยังเสนอแนะให้ใช้คนจากเมืองพิไชยและเมืองสุโขทัย เมืองละ
300 คนก่อน และให้เจ้าเมืองทั้งสอง เกณฑ์จากหัวเมืองขึ้นคอยเตรียมไว้ เมื่อพวกฮ่อ
ยกกองทัพมาถึงเขตแดนหลวงพระบางจึงคอยยกกองทัพหนุนขึ้นไปโดยเร็ว⁴

¹ หจข., ร.5.บ.1.2/7 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหา
มาลา กรมพระยาบรมมหาราชวัง จ.ศ.1245. (พ.ศ.2426)

² ข้าพระพุทธเจ้าหมายถึง สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบรมมหาราชวัง

³ หจข., ร.5 บ.1.2/7 คำกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหา
มาลา กรมพระยาบรมมหาราชวัง จ.ศ.1245. (พ.ศ.2426) หน้า 167.

⁴ เรื่องเดียวกัน

จึงอาจกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงเข้าใจถึงความยุ่งยากในการที่จะยกกองทัพเป็นจำนวนพันคนเข้าไปตั้งทัพที่เมืองหลวงพระบาง ซึ่งอาจจะสร้างความลำบากให้แก่เมืองหลวงพระบางและทหารอีกด้วย ดังนั้นพระองค์ทรงเห็นว่าวิธีการส่งคนไปประจำเมืองหลวงพระบางเพียงเล็กน้อย ส่วนกองทัพที่เหลือให้ชุมนุมทัพอยู่นอกเขตเมืองหลวงพระบางก่อน เมื่อได้รับข่าวการโจมตีจากข้าศึกจึงยกทัพขึ้นไปสมทบ ซึ่งเป็นสิ่งที่เหมาะสมที่สุด นับว่าพระองค์ทรงเข้าใจถึงปัญหาในการจัดกองทัพตลอดจนทรงรอบรู้ในการศึกสงครามอย่างเพียงพอ จึงสามารถแก้ไขสถานการณ์ทัพเพื่อมิให้เกิดความวุ่นวาย อันเป็นสาเหตุให้ทหารเกิดความเคืองครุ่นได้

ระหว่างเกิดสงครามถึงแม้ว่าจะมิได้เป็นแม่ทัพไปปราบฮ่อ ทั้งนี้เพราะทรงพระชราแล้ว แต่พระองค์ยังมีบทบาทในการเป็นที่ปรึกษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตลอดจนการคิดคৌशलงานให้ไปเป็นไปตามพระบรมราชโองการ อาทิเช่น รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริให้พระองค์มีตราบังคับถึงพระยาราชวราวุฒ 1 หลังจากที่ได้ค่ายฮ่อที่ทุ่งเชียงคำแล้วอย่าทิ้งค่ายเอาไว้ เพราะเป็นโอกาสให้พวกฮ่อยกกองทัพกลับมาตั้งค่าย ณ ทุ่งเชียงคำใหม่ 2

หน้าที่ประสานงานนี้ ได้แสดงให้เห็นบทบาทของพระองค์ในฐานะตัวแทนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการสั่งการปราบปรามพวกฮ่อโดยตรง ซึ่งงานค่านี้นี้มีความสำคัญต่อชัยชนะเป็นอย่างมาก และเป็นความรับผิดชอบอย่างสูงที่จะให้การสั่งงานเป็นไปอย่างดี นั่นก็หมายความว่าพระองค์ทรงเข้าใจในเรื่องการสงครามครั้งนี้เป็นอย่างดี มิฉะนั้นการศึกต้องงานอาจผิดพลาดได้

¹พระยาราชวราวุฒ เติมเป็นปลัดทูลฉลองและได้รับพระบรมราชโองการให้ยกกองทัพจากกรุงเทพฯ ไปช่วยปราบฮ่อ

²ทจข., ร.5.บ.1.2/12 สำเนาจดหมายบันทึกรัชกาลที่ 5 จ.ศ.1247.
(พ.ศ.2428)

นอกจากนี้ ยังทรงมีหน้าที่จัดเครื่องอุปโภคส่งไปให้ทหารที่ภาคเจ็บ รวมทั้งพระราชทานรางวัลความดีความชอบแก่ญาติพี่น้องของทหารที่ตายในสงคราม และพระราชทานบ้านนาฎแก่ทหารที่ปฏิบัติราชการในสงครามด้วยความกล้าหาญ¹

หน้าที่ดังกล่าวได้แสดงให้เห็นความสำคัญของการอำนวยความสะดวกแก่ทหาร ตลอดจนการให้กำลังใจแก่ผู้ที่ยากเจ็บและผู้ที่อยู่ในแนวหลังได้ไปเคื้อร่อน ซึ่งเป็น การให้กำลังใจแก่ทหาร เพื่อให้ทุกคนปฏิบัติหน้าที่การงานด้วยความกล้าหาญโดยไม่ต้องห่วงใยครอบครัวของตน เพราะรัฐบาลได้ให้การดูแลเป็นอย่างดี ซึ่งการให้กำลังใจแก่ทหาร เป็นสิ่งสำคัญเพื่อจะทำให้ทหารเอาชนะศัตรูได้ง่ายขึ้น ยิ่งกว่านั้น ยังทรงมีหน้าที่จัดส่งเงินไปให้เหล่าทหารใช้ในการสงครามอีกด้วย ดังปรากฏหลักฐานตอนหนึ่งว่า

เงินเตรียมทัพที่ไปรุดเกล้า ๆ พระราชทานไปแต่ก่อนนั้น จะหมดไปหากหนทางไกลกันนัก ไปรุดเกล้า ๆ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงษเธอฯ ทรงคิดจัดขึ้นไปด้วย ในครั้งนี้ เพื่อว่าจะซัดเสบียงอาหารลงประการใดจะได้ซื้อหาทันราชการ. . .²

ในการทำสงครามนั้นเงินเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่จะช่วยให้การรบ ประสบผลสำเร็จ ทั้งนี้เพราะกองทัพเดินด้วยท้องนั่นเอง ดังนั้นหน้าที่การจัดส่งเงิน จึงมีความสำคัญต่อชัยชนะสำคัญเป็นอย่างมาก ถ้ากองทัพขาดแคลนเสบียงอาหารแล้ว ทหารก็ไม่มีกำลังใจจะต่อสู้กับพวกอ้อนนอนนอน เพราะจะต้องกังวลกับความอดอยาก ความหิวโหย และความลำบากอื่นๆ อีกมากมาย ซึ่งเป็นสาเหตุให้กองทัพอ่อนแอและต้องพ่ายแพ้แก่ศัตรูไปในที่สุด

จึงอาจกล่าวได้ว่า หน้าที่ดังกล่าวของพระองค์มีความสำคัญต่อการปราบปรามพวกอ้อมมีไช่น้อย นับว่าพระองค์ได้มีส่วนช่วยในการปราบอ้อมให้สำเร็จลุกลงไปด้วยดี ด้วยเหตุนี้ สมเด็จเจ้าฟ้ามหาเมลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ จึงทรงมีบทบาทในการรักษา

¹ หจข., ร.5.บ.1.2/12 สำเนาจดหมายบันทึกรัชกาลที่ 5 จ.ศ.1247.

(พ.ศ.2428)

² เรื่องเดียวกัน

ความปลอดภัยของเมืองประเทศราชเป็นอย่างมาก โดยทรงพยายามหาทางป้องกันมิให้เกิดความวุ่นวายในเมืองเหล่านั้น ซึ่งจะเป็นสาเหตุให้ชาติตะวันตกเข้ามาแทรกแซงทางการเมืองในดินแดนดังกล่าวและยังเป็นการพิทักษ์ผลประโยชน์ของไทยในเขตเมืองประเทศราชอีกด้วย

ง การระงับกรณีพิพาท

กรณีพิพาทในเมืองประเทศราชเกิดขึ้นส่วนมากมีสาเหตุมาจาก ชาวต่างชาติ และคนในบังคับต่างชาติเป็นจำนวนมากเข้าไปทำมาหากินในดินแดนเหล่านี้ จึงทำให้เกิดปัญหาในเรื่องการแก่งแย่งผลประโยชน์ระหว่างเจ้าผู้ครองนคร ชาวพื้นเมือง กับคนในบังคับต่างชาติเสมอ เหตุการณ์ดังกล่าวได้ถูกกล่าวถึงถึงสามครั้ง และได้ยึดถือมาจนถึงสมัยที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งสมุหนายก ฉะนั้นพระองค์จึงทรงมีบทบาทในการระงับกรณีพิพาทที่สำคัญๆ ดังต่อไปนี้คือ

คดีฆาตกรรม มงบันคอ คนในบังคับอังกฤษ ที่เมืองลำปาง เมื่อ พ.ศ. 2426 มีสเตอร์ นูมัน ผู้ว่าการแทนเอเยนกงสุลเขมรอังกฤษ ได้แจ้งความมายังพระองค์ แต่คดีนี้เงียบหายไปถึง 4 เดือน เมื่ออังกฤษมีหนังสือมาเตือนจึงได้รีบขึ้นเรื่องราวขึ้นมาใหม่¹

ระหว่างดำเนินการสอบสวน เจ้านครลำปางมิได้ให้ความร่วมมือในการหาข้อเท็จจริงแต่อย่างใด อันเป็นเหตุให้รัชกาลที่ 5 ทรงกำหนดนิคมเค็จเจ้าผู้มหายาตรากรมพระยาบวรราชปักษ์ที่ทราบเรื่องราวแล้วไม่ติดตามหาข้อเท็จจริง² การที่พระองค์ทรงปฏิบัติงานล่าช้านั้นเป็นเรื่องธรรมดาสำหรับการทำงานที่จะต้องมิชข้อผิดพลาดบ้างปะติดปะต่อกับรัชกาลที่ 5 เองยังเป็นคนรุ่นหนุ่มที่กระตือรือร้น ในการปฏิบัติพระภารกิจ

¹ หจข., ร.5 ม.2.12ก/7 ใบบอกลำปาง. เรื่องผู้ร้ายฆ่ามงบันคอ.

² หจข., ร.5 ม.2.12ก/7 ใบบอกลำปาง. เรื่องผู้ร้ายฆ่ามงบันคอ

จึงมองเห็นการทำงานของเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ไม่คล่องตัวเท่าที่ควร และความตึกเห็นต่างๆจึงลดลงอย่างรวดเร็วลงตามวัยด้วย

ต่อมาทรงสืบสวนเรื่องนี้จากพระยาราชเสนา ซึ่งเป็นข้าหลวง 3 หัวเมือง¹ ในขณะนั้นว่ามองเปโตและมองพงม เป็นผู้ร้ายเอาปืนยิงมองบันคอกตาย พระยาราชเสนาได้เรียกเอาคำฟ้องและตัวโจทก์จากเจ้านครลำปางฯ ไม่ยอมส่งตัวให้พระยาราชเสนาจึงไม่ไต่ชำระความแต่อย่างใด สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ เห็นว่าการที่พระยาราชเสนาไม่ไต่ชำระไต่สวนความผู้ร้ายครั้งนี้ถือเป็นความผิดในการละเลยหน้าที่ ถึงแม้ว่าผู้กระทำความผิดจะเป็นคนในบังคับอังกฤษก็ควรที่จะพิจารณา เพราะเป็นคดีสำคัญและไม่มีตัวแทนของรัฐบาลอังกฤษในเวลานั้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระพรหมบริรักษ์ เจ้ากรมพระตำรวจสมุหทหารขวา เป็นข้าหลวงขึ้นไปไต่สวนคดีนี้ให้ข้อเท็จจริง และให้เอาตัวมองเปโต และมองพงมลงมากรุงเทพฯ ด้วย²

จากข้อความข้างต้นนี้ชี้ให้เห็นว่า พระยาราชเสนามีความผิดที่ไม่สอบสวนคดี เพราะในสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. 2426 ได้ระบุไว้ว่า ถ้าคดีความที่มีผู้กระทำความผิดให้กงสุลอังกฤษเป็นผู้ตัดสินชี้ขาด³ ฉะนั้นการละเลยหน้าที่ของพระยาราชเสนาอาจทำให้อังกฤษเข้าใจไทยผิดก็ได้ เพราะคดีฆาตกรรมคนในบังคับอังกฤษถือเป็นเรื่องใหญ่มาก พระองค์ควรจะสอบสวนและลงโทษพระยาราชเสนาเพื่อมิให้ข้าราชการอื่นๆ ปฏิบัติตาม และเพื่อให้รัฐบาลอังกฤษมีทัศนคติที่ดีต่อไทย นอกจากนี้การส่งพระพรหมบริรักษ์ขึ้นไปสอบสวนคดีแทนมิได้เป็นการแก้ปัญหาคือต้นเหตุต้นตอของข้าราชการละเลยหน้าที่ ถ้าพระองค์ขาดความเข้มงวดตลอดจนการเอาใจใส่การทำงานของบุคคลากรเหล่านี้ ก็จะทำให้เสี้ยนงานราชการ อันเป็นสาเหตุให้อังกฤษไม่พอใจรัฐบาลก็เป็นได้

¹ สามหัวเมืองได้แก่ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 240.

³ หลวงสิทธิสยามการ, สัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างสยามกับต่างประเทศ.

จึงจำเป็นที่พระองค์จะต้องระมัดระวังบทบาทของพระองค์ในการตัดสินคดีระหว่างไทย กับอังกฤษเป็นอย่างดี

คดีความที่สำคัญอีกตัวอย่างหนึ่งได้แก่ นายช่างชื่อ คนในบังคับอังกฤษเป็นโจทก์ฟ้องพระยาวังซ้าย ซึ่งเป็นเจ้าเมืองนครลำปางว่า ยึดเอาช่างของตนไว้ สำหรับคดีนี้ พระองค์ทรงมีหนังสือไปชี้แจง มิสเตอร์ पालเกรฟ ให้ส่งช่างชื่อ ลงมาสอบสวนที่กรมมหาดไทยพร้อมกับเจ้านครลำปาง ผลของการสอบสวนปรากฏว่า ช่างชื่อนั้นพระยาวังซ้ายเป็นผู้เอามามอบไว้กับเจ้าบุรีรัตน์ ซึ่งเป็นบุตรเจ้านครลำปาง จึงขอออกเงินค่าช่างให้กับช่างชื่อแทนเจ้าบุรีรัตน์ เป็นเงิน 1,200 แดบ และจะให้ค่าป่วยการอีก 1,200 แดบ เพื่อขอให้คดีความยุติลง แต่ช่างชื่ออ้างว่าได้ทำเรื่องราวอยู่ที่ศาลอังกฤษไว้แต่เดิม จะมาตกลงกับศาลไทยไม่ได้ ให้ไปว่ากล่าวกันที่ศาลอังกฤษ ซึ่งตุลาการฝ่ายไทยได้ช่วยเจรจา แต่ช่างชื่อก็ไม่ยอมประนีประนอมด้วย ¹

ในที่สุดพระองค์ทรงเห็นว่า เจ้านครลำปางต้องการให้คดียุติลงด้วยดี จึงทรงขอให้ มิสเตอร์ पालเกรฟ ช่วยเกลี้ยกล่อมช่างชื่อให้รับเงินจากเจ้านครลำปางเสีย ²

จากหลักฐานดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า คดีนี้น่าจะจบสิ้นลงได้อย่างง่ายดาย แต่เนื่องจากโจทก์เป็นคนในบังคับอังกฤษจึงทำให้ฝ่ายไทยไม่มีอำนาจที่จะบีบบังคับให้คดีสิ้นสุดลงได้ เพราะตามสนธิสัญญาเชียงใหม่ ถ้าคดีความอุทธรณ์ที่ฝ่ายคนในบังคับอังกฤษเป็นโจทก์ จะต้องปรึกษาร่วมกันกับอังกฤษ ³ นั่นก็หมายความว่า กงสุลอังกฤษได้เข้ามาพิทักษ์ผลประโยชน์ของคนฝ่ายคนอย่างเต็มที่ จึงทำให้ตุลาการไทยมิได้มีอำนาจอย่างเด็ดขาด

จึงอาจกล่าวได้ว่า คดีความที่เกิดขึ้นในเมืองประเทศราช ก่อนข้างจะยุ่งยากและสลับซับซ้อน ซึ่งสร้างความหนักใจให้แก่พระองค์มิใช่น้อย เพราะการตัดสินที่โจทก์และจำเลยเป็นคนในบังคับอังกฤษกับคนไทย พระองค์จะต้องใช้ความสุ่มรอบคอบเป็นอย่างมาก มิฉะนั้นอังกฤษอาจเข้าใจว่า ใจเอารักเอาเปรียบ คนในบังคับของตน อย่างไรก็ตาม

¹ หจข., ร.5 ม.2.12ก/1 ใบบอกลำปาง. เรื่องความช่างชื่อ

² เรื่องเดียวกัน

³ หลวงสิทธิสยามการ, สัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างสยามกับต่างประเทศ.

ก็ตาม พระองค์ก็มีส่วนช่วยให้ไทยรอดพ้นจากความยากลำบากกับอังกฤษมาด้วยดี
 ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ ทรงยึดมั่นในความยุติธรรมในการปฏิบัติงานเป็นหลักสำคัญ
 ประกอบกับทรงมีพระอัธยาศัยเยือกเย็น และโปรดการใช้วิธีผ่อนคล้อย ซึ่งลักษณะ
 ดังกล่าว เหมาะจะสมกับเหตุการณ์บ้านเมืองในขณะนั้นเป็นอย่างดี เพราะไทยไม่อยู่
 ในฐานะที่จะป้องกันตนเองให้เข้มแข็งทางเสนายานุภาพได้ ดังนั้น นโยบายการประ
 ณีประนอมของพระองค์จึง เป็นวิธีการที่ดีที่สุดในขณะนั้น

จะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงมีบทบาทในการแก้ไขปัญหาในเมืองประเทศราช
 เป็นอย่างมาก อนึ่ง เรื่องคดีความที่เกิดขึ้นในดินแดนประเทศราชนี้เป็นเรื่องที่น่าเห็น
 ใจพระองค์เป็นอย่างยิ่ง เพราะคดีเหล่านี้จะต้องปฏิบัติตามสัญญาที่กำหนดไว้ จึงเป็น
 การยากต่อการเข้าใจเหตุการณ์ต่างๆ ได้อย่างลึกซึ้ง อย่างไรก็ตาม พระองค์ก็ได้พยายาม
 แก้ไขปัญหานี้ซึ่งในบางครั้งก็อาจผิดพลาดบ้างและในขณะเดียวกันก็ทรงรับฟังความคิด
 เห็นจากเจ้าพระยาภาณุวงศ์ซึ่งเป็นเสนาบดีกรมท่าด้วย ในที่สุดพระองค์ก็อุทิศส่วยปฏิบัติ
 งานตามหน้าที่ให้เป็นไปโดยเรียบร้อย

เป็นที่ปรากฏชัดว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรง
 ได้รับมอบหมายอำนาจจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้เป็นผู้สั่งงานและควบคุม
 การปฏิบัติราชการในตำแหน่งสมุหนายก อีกทั้งยังทรงมีบทบาทในฐานะผู้ประสานงาน
 ระหว่างรัชกาลที่ 5 กับบุคคลอื่นๆ ในวงราชการอันเป็นคู่มือให้การบริหารราชการ
 แผ่นดินของรัชกาลที่ 5 ประสบความราบรื่นมากขึ้น ด้วยเหตุนี้ หน้าที่ของพระองค์จึง
 คล้ายกับงานของปลัดกระทรวงที่ปฏิบัติงานประจำให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี อย่างไรก็ตาม
 บทบาทดังกล่าวก็มีส่วนสร้างความมั่นคงให้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ ตลอดจนความมี
 เสถียรภาพของประเทศ อันเป็นรากฐานของการปฏิรูปการปกครองในเวลาต่อมา

บทสรุป

ในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นระยะเวลาที่บ้านเมืองต้องการความสงบเป็นอย่างมาก ซึ่งสถานการณ์เช่นนี้ได้กลายเป็นผู้ทางให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ก้าวเข้าสู่ความเป็นมุกคดชั้นนำของประเทศ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากทรงมีพระอัจฉริยภาพที่ไม่เป็นอันตรายสำหรับใคร โดยเฉพาะเจ้าพระยาหริสุริยวงศ์ ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในขณะนั้น อีกทั้งทรงมีประสบการณ์ในการเรียนรู้ในค่านิยมธรรมเนียมประเพณีตามฐานะของโอรสพระมหากษัตริย์ จนทรงเชี่ยวชาญในค่านิยมสำนักและโบราณราชประเพณี ค่านิยมกรมศาสนา วิชาประกอบกับทรงเป็นพระอนุชาของรัชกาลที่ 3 และ รัชกาลที่ 4 อันมีส่วนเชื้อให้พระองค์ได้เข้ารับราชการในตำแหน่งกรมวังเป็นครั้งแรก โดยเฉพาะความใกล้ชิดกับรัชกาลที่ 4 ในฐานะต่างก้นกันดังนี้ คือ ทรงเป็นอนุชา เป็นลูกศิษย์ และเป็นผู้รับใช้ใกล้ชิด จึงมีโอกาสก้าวขึ้นมามีตำแหน่งกรมวัง กรมคชกรรมศาสตร์ และ กรมพระแสงในท้าย ยิ่งกว่านั้นยังทรงสนิทสนมกับรัชกาลที่ 5 ตั้งแต่ดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนทีนทิปประชาชนานาด นอกจากนี้ ในฐานะเป็น "อา" ที่ถูกพระอัจฉริยภาพของรัชกาลที่ 5 จึงทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยเป็นอย่างมาก ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงทรงมีบทบาทมากขึ้นเรื่อยๆ จนถึงขีดสูงสุดคือ ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการในพระราชสำนัก และอธิบดีกรมพระคลังมหาสมบัติ ถึงแม้ว่า จะทรงพ้นจากหน้าที่ผู้สำเร็จราชการฝ่ายพระราชสำนักแล้ว พระองค์ก็ยังคงเป็นหัวหน้าราชสำนัก อธิบดีกรมพระคลังมหาสมบัติและเสนาบดีฝ่ายสมุหนายก จากตำแหน่งหน้าที่ทางราชการเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นบทบาทของพระองค์ซึ่งอาจสรุปได้ดังนี้คือ

ในค่านิยมผู้สำเร็จราชการฝ่ายพระราชสำนัก และอธิบดีกรมวัง สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงจัดพระราชพิธีสำหรับพระราชานุกิจทุกประการ อาทิ เช่น พระราชพิธีพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิธีโศกัญต์ พิธีอภิเษก ฯลฯ

ความสำเร็จในการจัดพระราชพิธีดังกล่าวได้แสดงให้เห็นความถนัด และความละเอียดถี่ถ้วนตลอดจนความเชี่ยวชาญในขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมอย่างแท้จริง จนทรงได้รับการเทิดพระเกียรติจากรัชกาลที่ 5 ให้ดำรงตำแหน่ง " มหาสวามิตราธิบดี " นับว่าพระองค์เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงรอบรู้ในโบราณราชประเพณีเพียงผู้เดียวในขณะนั้น นอกจากนี้ พระองค์ยังทำหน้าที่ดูแลเรื่องส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งหน้าที่ดังกล่าวต้องอาศัยผู้ที่มีความใกล้ชิดสนิทสนม ตลอดจนความ " ไว้น้ำใจ " จากพระมหากษัตริย์เป็นอย่างมาก ฉะนั้น หน้าที่นี้จึงเปรียบเสมือน " พ่อบ้าน " ของครอบครัวซึ่งงานส่วนใหญ่เป็นงาน " จิปาถะ " ที่ต้องการความละเอียดรอบคอบ

ถึงแม้ว่า บทบาทในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการฝ่ายพระราชสำนัก และอธิบดีกรมวังจะมีได้เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองโดยตรง แต่หน้าที่นี้มีความสำคัญต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งสืบเนื่องมาจากคตินิยมของสังคมไทยที่ยังมีความเชื่อในเรื่องความถูกต้องของพิธีกรรมอยู่ ฉะนั้น การจัดพระราชพิธีต่างๆ ได้กลายเป็นงานส่วนหนึ่งของการปกครองประเทศที่จะต้องรักษาแบบแผนให้เป็นไปตามขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิม ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบรมมหาราชวัง จึงทรงมีบทบาทในการจัดระเบียบพระราชานุกิจให้สอดคล้องกับการบริหารราชการแผ่นดิน ความสำเร็จในหน้าที่นี้ได้มีส่วนช่วยแบ่งเบาพระราชภารกิจของรัชกาลที่ 5 เป็นอย่างยิ่ง

สำหรับในฐานะอธิบดีกรมพระคลังมหาสมบัติ ทรงแก้ไขการรับและการจ่ายเงินให้มีแบบแผนมากขึ้น ซึ่งถือเป็นค่านาณิกของการจัดงบประมาณแผ่นดินในสมัยก่อนมา ถึงแม้ว่า พระองค์จะทรงพยายามหาทางแก้ไขปัญหาการคลังของประเทศ แต่ความยุ่งยากมิได้หมดสิ้นไป ทั้งนี้เพราะ ระยะเวลาดังกล่าวเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงการจ้กระบบการคลังของประเทศจากระบบเก่าไปสู่ระบบใหม่ จึงเป็นการยากที่จะปรับปรุงระบบการคลังของประเทศให้เป็นแบบสมัยใหม่อย่างรวดเร็ว เพราะ

อาจทำให้เจ้านายและขุนนางบางส่วนที่ขาดผลประโยชน์ก่อความวุ่นวายขึ้นได้

ส่วนในค่านมหาดไทย ทรงจัดวางสายโทรเลขตามเมืองต่างๆ เพื่อจะให้ระบบการสื่อสารมีประสิทธิภาพดีขึ้น และยังทรงแก้ไขปัญหาเรื่องโจร โดยการจัดตั้งด่านจับโจรผู้ร้ายตามหัวเมือง นอกจากนี้ยังทรงจัดระบบการศาลในท้องถิ่นให้มีแบบแผนเดียวกัน เพราะการตัดสินคดีความส่วนมากเป็นไปตามความเข้าใจของกตมการ จึงมักก่อให้เกิดความยุติธรรมแก่โจทก์และจำเลย อันมีผลทำให้เกิดการยื่นฎีกาคือ พระองค์เป็นจำนวนมาก นอกจากนี้คดีต่างๆ ล้วนแต่เป็นคดีอุทธรณ์ที่เกี่ยวข้องกับคนในบังคับต่างชาติ ถ้าไทยยังใช้วิธีการตัดสินแบบเก่า อาจทำให้คดีเหล่านี้บานปลาย กลายเป็นเรื่องใหญ่ และอาจนำไปสู่การทะเลาะวิวาทระหว่างรัฐบาลไทยกับกงสุลต่างชาติ จะเห็นได้ว่าพระองค์ได้พยายามพัฒนาหัวเมืองฝ่ายเหนือให้เจริญก้าวหน้า ซึ่งเป็นการส่งเสริมให้รัฐบาลเข้าไปมีอำนาจในเมืองเหล่านี้มากขึ้นกว่าเดิม

จึงอาจกล่าวได้ว่า ผลงานทั้งหมดนี้ได้นั้นให้เห็นบทบาทของพระองค์ใน ค้านต่างๆ มากมาย ซึ่งลักษณะงานที่ทรงปฏิบัติเป็นงานแทบทุกด้าน ด้วยเหตุนี้พระองค์ จึงอยู่ในฐานะที่ควรรับผิดชอบงาน "ครอบจักรวาล" ทั้งในค่านพระราชสำนักและประเพณีตลอดจนค่านการ เมืองการปกครอง ฉะนั้นการปฏิบัติงานหลายหน้าที่ย่อมเป็นการ ยากที่จะประสบความสำเร็จในทุกๆ ด้าน อย่างไรก็ตามผลงานที่เห็นได้ถึงความ สำเร็จของพระองค์อย่างเด่นชัดได้แก่ บทบาทในค่านพระราชสำนักและประเพณี ทั้งนี้ เพราะทรงมีความถนัดและมีประสบการณ์ในค่านนี้มาตั้งแต่สองรัชกาล จึงทรงเชี่ยวชาญ ในหน้าที่นี้เป็นพิเศษ ดังนั้นการที่พระองค์ก้าวเข้าสู่ความรุ่งเรืองในหน้าที่ราชการนั้น สืบเนื่องมาจากการเป็น "กำลังใจ" และเป็นที่ปรึกษาที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยใน ความซื่อสัตย์และจงรักภักดีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตลอดมา อีกทั้งทรงสามารถ ปรับพระองค์เองให้เข้ากับสถานการณ์ทางการเมืองในขณะนั้นได้ นับว่าพระองค์ทรง มีส่วนช่วยให้รัชกาลที่ 5 ทรงปกครองประเทศด้วยความราบรื่นอันเป็นรากฐานของการ ปฏิรูปการปกครองในเวลาต่อมา